

ks. dr hab. Paweł Podeszwa, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny
Zakład Teologii Historycznej

Recenzja rozprawy doktorskiej

ks. mgr lic. Roman Kurakh, *Doksologie w Apokalipsie Janowej*,
Kraków 2023, ss. 139.

Praca doktorska
napisana na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie
pod kierunkiem ks. dra hab. Stanisława Witkowskiego MS, prof. UPJP2
na seminarium biblijnym z egzegezy Nowego Testamentu.

Pismem z dnia 23 czerwca 2023 roku zostałem poproszony przez Radę Dyscypliny Nauki Teologiczne UPJPII w Krakowie o przygotowanie recenzji rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Romana Kurakh.

Recenzja składa się z pięciu części: 1) omówienie zagadnienia badawczego oraz struktury pracy; 2) ocena merytoryczna rozprawy; 3) ocena formalna pracy; 4) proponowane zagadnienia do dyskusji; 5) konkluzja zawierająca wniosek do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne UPJPII w Krakowie.

1) Zagadnienie badawcze oraz struktura pracy

Jednym z najbardziej fascynujących aspektów Apokalipsy jest jej charakter liturgiczny. To rzeczywiście księga, która „żywi się liturgią” (P. Prigent, *Apocalypse et liturgie*, Neuchâtel 1964, s. 10) i staje się wielkim hymnem uwielbienia Boga za dzieło stworzenia i odkupienia. Wśród wielu odniesień do liturgii (świątynnej, chrześcijańskiej, imperialnej) odnajdujemy doksologie, które „należą do istoty chrześcijańskiej modlitwy, cała liturgia jest właściwie wielką doksologią” (B. Nadolski, *Chwała Ojcu. Doksologie w liturgii*, Poznań 1999, s. 28). Ta forma modlitwy chrześcijańskiej stanowi zagadnienie badawcze recenzowanej rozprawy doktorskiej. W ostatniej księdze Nowego Testamentu Autor zauważa dziewięć fragmentów, które jego zdaniem są doksologiami: 1,5b-6; 4,8-11; 5,9-14; 7,9-12; 11,15-19; 12,10-12; 15,1-4; 16,5-7; 19,1-8. Analizując je interesuje się zwłaszcza motywami wielbienia Boga: stworzenie, zbawienie, sprawiedliwy osąd i ostateczne zwycięstwo nad złem. Tematy te rzeczywiście wpisują się w teologię Apokalipsy i wydają się być wiodące dla całej księgi. Sama problematyka pracy jest zatem ciekawa i ważna dla teologii biblijnej. Warto także zauważyć aktualność podejmowanego zagadnienia. Zgadzam się z Doktorantem, że doksologie

Apokalipsy mogą stanowić „wzorzec chrześcijańskiej modlitwy” (s. 20) i być inspirujące także dla współczesnego Kościoła, który wielbi Boga za Jego wielkie dzieła.

Aby zrealizować wyznaczone cele badawcze ks. Kurakh proponuje następującą strukturę dysertacji: po stronie tytułowej, opisie bibliograficznym oraz abstraktach w języku polskim i angielskim, spisie treści, wykazie skrótów oraz bibliografii mamy wstęp, a następnie cztery rozdziały, pierwszy o charakterze wprowadzającym oraz kolejne trzy egzegetyczno-teologiczne poświęcone poszczególnym doksologiom. Pracę wieńczy zakończenie.

2) Ocena merytoryczna rozprawy

Recenzowaną rozprawę otwiera „Wstęp” (s. 18-22), w którym Doktorant najpierw wyjaśnia motywy podjęcia zagadnienia oraz sygnalizuje cel badawczy swojej pracy: „chcemy zwrócić szczególną uwagę na motywy uwielbień Boga, ponieważ dotyczą zasadniczych treści teologicznych” (s. 19). Choć sformułowania są dość ogólne, to jednak informują czytelnika, że Autor ma zamiar analizować doksologie pod kątem motywów uwielbienia Boga, gdyż stanowią one teologiczne przesłanie Apokalipsy. Doktorant określa zakres materiału, odnajdując w księdze dziewięć doksologii (1,5b-6; 4,8-11; 5,9-14; 7,9-12; 11,15-19; 12,10-12; 15,1-4; 16,5-7; 19,1-8). O ile osiem z nich nie podlega żadnej dyskusji, pewien problem stanowi tekst 12,10-12. Autor uważa, że „doksologiczne hymny w Apokalipsie nie tylko celebują, lecz także interpretują znaczenie narracji. Właśnie z takim przypadkiem spotykamy się w 12,10-12, który wyjaśnia ludowi Bożemu znaczenie Ap 12,7-9” (s. 100). Jednak czy tekst ten spełnia inne kryteria literackie charakterystyczne dla pozostałych doksologii? We wstępie ani w dalszej części pracy nie znalazłem rzetelnego i przekonującego uzasadnienia, by fragment 12,10-12 zaliczać do doksologii.

Następnie Doktorant syntetycznie przedstawia użyte metody badawcze: „odwołujemy się zasadniczo do metody egzegetyczno-teologicznej, stosujemy też historyczno-krytyczną, niekiedy retoryczną oraz nawiązujemy do antropologii kulturowej” (s. 19). Moją wątpliwość budzi sformułowanie „metoda egzegetyczno-teologiczna”. Chodzi raczej o analizę egzegetyczno-teologiczną, w której stosuje się poszczególne metody i podejścia. Choć samo założenie wykorzystania różnych metod jest słuszne, to ich faktyczne zastosowanie może budzić pewne zastrzeżenia (brak ustalenia tekstu krytycznie pewnego, precyzyjnego określenia struktury doksologii, dokładniejszego omówienia ich kontekstów literackich).

Następnie Doktorant przedstawia stan dotychczasowych badań, udokumentowany kilkoma odniesieniami bibliograficznymi, zwłaszcza do literatury w języku polskim (monografia ks. Popielewskiego oraz artykuł ks. Podeszwy). Przegląd bibliograficzny, uwzględniający najważniejsze komentarze (Osborne, Aune, Beale, Giesen, Vanni, Kotecki, szkoda że wśród polskich komentarzy nie został wymieniony Ostański, Wojciechowski), pozwala na konkluzję, że istnieje wystarczające pole badawcze, aby podjąć refleksję egzegetyczną i teologiczną nad doksologiami Apokalipsy. Oceniając istniejące opracowania Autor uznaje artykuł ks. Podeszwy za „traktat egzegetyczno-teologiczny, analizujący każdą z doksologii, poprzedzony syntetycznym studium na temat doksologii jako biblijnej modlitwy uwielbienia i zakończonym teologiczną refleksją ukazującą doksologie jako wzorzec chrześcijańskiej modlitwy. Artykuł ten służył nam jako punkt odniesienia, wyznaczający zasadnicze ramy interpretacyjne uwielbień obecnych w Apokalipsie” (s. 20). Warto jednak

zauważyć, że „ramy interpretacyjne” powinien wyznaczać sam tekst biblijny (doksologie i ich kontekst literacki oraz teologiczny), co następnie może być krytycznie skonfrontowane z wnioskami innych opracowań.

Ostatnia część „Wstępu” została poświęcona syntetycznej prezentacji struktury rozprawy oraz zawartości kolejnych rozdziałów dysertacji i jej zakończenia.

„Wstęp” recenzowanej rozprawy został napisany poprawnie. Zawiera wszystkie niezbędne elementy (można by dyskutować nad ich kolejnością): uzasadnienie wyboru tematu, określenie zagadnienia badawczego, wskazanie zastosowanych metod i podejść badawczych, omówienie *status quaestionis*, zwięzła, ale jednocześnie wystarczającą prezentację struktury pracy wraz z zawartością poszczególnych rozdziałów.

Pierwszy rozdział (s. 23-40), któremu, nie wiem dlaczego, nie nadano żadnego tytułu, miał mieć w zamyśle Autora charakter wprowadzający. W trzech kolejnych paragrafach Doktorant wskazuje najpierw hymniczne tło doksologii w ST, w okresie międzytestamentalnym oraz w NT, ze szczególnym uwzględnieniem motywów uwielbień Boga. Zauważa podobieństwo do ST dziękczynnych modlitw obecnych w tradycji synagogałnej i w liturgii pierwotnego Kościoła. Omawia doksologie jako gatunek literacki wraz z jego charakterystycznymi elementami, akcentując perspektywę doksologii Janowych, ukierunkowanych ostatecznie ku niebiańskiemu Jeruzalem. Choć same założenia są jak najbardziej poprawne, jednak ich realizacja pozostawia wiele do życzenia. Wydaje mi się, że pierwszy rozdział jest najsłabszym ogniwem całej pracy. Materiał został przedstawiony w sposób mało uporządkowany, miejscami wręcz chaotyczny. Szkoda, że Autor nie skoncentrował się na rzetelnym ustaleniu charakterystycznych motywów literackich i teologicznych doksologii, aby w oparciu o jasne kryteria wyodrębnić teksty Apokalipsy o charakterze doksologicznym w sensie ścisłym i szerszym. Ponadto nie bardzo rozumiem sens bardzo ogólnikowych rozważań na temat wykorzystania motywów, obrazów, a nawet teologicznego przesłania ST, zapożyczonego i przepracowanego przy pomocy relektur i reinterpretacji przez Autora Apokalipsy. Byłoby to uzasadnione, gdyby dotyczyło studium samych doksologii starotestamentowych i ich charakterystycznych elementów, które powracają w Apokalipsie Janowej. Pierwszy rozdział domaga się zatem solidnego przepracowania, uzupełnienia i uporządkowania prezentowanego materiału.

Kolejne trzy rozdziały mają charakter egzegetyczno-teologiczny. Posiadają bardzo podobną strukturę, dlatego oceniam je razem. Rozdziałom nadano tytuły, które jasno wskazują, że kryterium omówienia doksologii Apokalipsy jest tematyczne: drugi rozdział (s. 41-78) traktuje o uwielbieniu Boga za dar stworzenia i zbawienia i zawiera analizę czterech doksologii (4,8-11; 5,9-14; 1,5b-6; 7,9-12), trzeci rozdział (s. 79-99) poświęcony uwielbieniu Boga za Jego sprawiedliwość, składa się z omówienia kolejnych dwóch doksologii (11,15-19; 16,5-7) oraz czwarty rozdział (s. 100-133) o triumfie Boga nad wrogami przynosi refleksję nad pozostałymi trzema doksologiami (12,10-12; 15,1-4; 19,1-8). Autor jest świadomy, że prezentację doksologii według kryterium tematycznego cechuje pewna „słabość” („proponowana przez nas kompozycja tematyczna nie jest do końca ścisła i precyzyjna”, s. 20), gdyż niektóre motywy i tematy wielokrotnie się powtarzają, wzajemnie uzupełniają i dlatego trudno jednoznacznie zakwalifikować poszczególne doksologie. Szkoda, że Autor nie wyjaśnił dlaczego, pomimo tych trudności, przyjął jednak kryterium tematyczne, a nie kanoniczne.

W pierwszym rozdziale Doktorant zdecydował się także na inną kolejność prezentacji doksologii: najpierw „drugą doksologię (4,8-11: stworzenie) oraz te, które mają wydźwięk soteriologiczny: trzecią (5,9-14), pierwszą (1,5b-6) i czwartą (7,9-12). To przedstawienie w kolejności (trzecia na pierwszym miejscu), wynika z faktu, że 5,9-14 oraz 4,8-11 są wzajemnie powiązane poprzez liturgię niebiańską. Zamiana jest więc celowa” (s. 21). Ogólnie można uznać taki sposób selekcji i prezentacji materiału za udany, uwzględniający przede wszystkim charakter teologiczny Apokalipsy, choć osobiście jestem przekonany, że nie jest bez znaczenia fakt, że Księga rozpoczyna się od dialogu liturgicznego (1,4-8), w obrębie którego pojawia się pierwsza doksologia (1,5b-6), wielbiąca Miłującego. W zaproponowanej strukturze trochę „niknie” ten wiodący i programowy charakter pierwszej doksologii.

Jak już zauważyłem wcześniej w czwartym rozdziale, który rozpoczyna się od analizy tekstu 12,10-12, zabrakło mi jednoznacznego udowodnienia albo przynajmniej wyjaśnienia w oparciu o jakie kryteria, zwłaszcza literackie, Doktorant zaliczył ten fragment do doksologii.

Przechodząc do oceny całościowej drugiej części pracy (rozdziały II do IV) muszę najpierw przyznać, że nie bardzo rozumiem sposób numeracji w rozdziałach. Dlaczego poszczególne doksologie nie są paragrafami, a ich kolejne części podparagrafami? Wtedy podział materiału byłby o wiele czytelniejszy. Mam także wrażenie, że nazywając poszczególne części kolejnych analizowanych doksologii, Doktorant stosuje różne kryteria (osób, tematów, motywów, miejsca w strukturze).

Jeśli chodzi o ocenę analizy egzegetycznej i teologicznej poszczególnych tekstów to na pewno brakuje mi przytoczenia pełnego tekstu biblijnego, omówienia problemów krytyki tekstualnej (czasami pojawiają się pewne odniesienia w egzegezie), ustalenia delimitacji tekstu oraz wewnętrznej struktury literackiej, która mogłaby posłużyć do analizy egzegetycznej. Uwagi na temat samego kontekstu literackiego, choć pojawiają się w pracy, są zbyt ogólne. Zasadniczo jednak rozdziały te zostały zredagowane poprawnie. Autor prowadzi analizę egzegetyczną poszczególnych wyrażeń greckich. Bazują na analizie lingwistycznej (morfologia i syntaksa) oraz semantycznej, uwzględniającej niekiedy perspektywę intertekstualną oraz intratekstualną. Doktorant wykorzystuje podstawowe słowniki, leksykony biblijne oraz komentarze i opracowania. Tutaj trzeba jednak zauważyć, że o ile Doktorant dość często cytuje komentarze obcojęzyczne (zwłaszcza Osborne, Aune, Beale, Giesen, Prigent, Vanni i inni), rzadko sięga po literaturę w języku polskim (Kotecki, Wojciechowski, Ostański), pomijając całkowicie wiele cennych monografii (Siemieniec, Karczewski, Witkowski), nie wspominając już o wielu szczegółowych tematach omówionych w licznych artykułach, choćby tylko w języku polskim. Wykorzystanie wskazanych publikacji niewątpliwie ubogaciłoby proponowaną analizę egzegetyczną i teologiczną poszczególnych doksologii. W kilku przypisach (np. 104, 105, 106) odwołuje się natomiast do „Wikipedii”, co uważam za niedopuszczalne w rozprawie doktorskiej.

Warto docenić, że na końcu każdego rozdziału znajduje się krótkie podsumowanie, zbierające najważniejsze wnioski z analizowanych tekstów biblijnych, co ułatwia czytelnikowi poruszanie się w analizowanym materiale i wnioskach z nich płynących.

„Zakończenie” pracy w sposób syntetyczny zbiera rezultaty osiągniętych badań w poszczególnych rozdziałach dysertacji. Szkoda, że Autor nie zamieścił także streszczenia w języku obcym (np. angielskim), co jest bardzo ważne, zwłaszcza w przypadku publikacji, gdyż

daje możliwość zapoznania się także w osiągnięciami polskiej biblistyki nieznającym naszego ojczystego języka.

3) Ocena formalna pracy

Pod względem formalnym praca budzi sporo zastrzeżeń.

Przypisy oraz zapisy w bibliografii zostały sporządzone z błędami i bez wymaganej konsekwencji. Wymieniam kilka przykładów:

Brak jednolitego sposobu zapisu dla czasopism: czasami skrót (JSOT), innym razem pełen tytuł (*Verbum Vitae*); niekonsekwentny zapis numeru (tomu) i rocznika czasopisma: P. Podeszwa: *Doksologie Apokalipsy jako model modlitwy uwielbienia* (*Verbum Vitae*), 2012 (22), s. 155-184, ale Prigent P., *Apocalypse et Liturgie*. *Scottish Journal of Theology* 18 (1965), s. 379-380.

W przypisach 1,2,5 cytowane są pozycje, których brak w bibliografii. Wydaje mi się, że całkowicie błędny jest także zapis: Porter S. E., *Journal for the Study of the New Testament*, JSOT 93 (1994), s. 59-103 oraz Porter S. E., *Journal for the Study of the New Testament*, JSOT 115 (1995), s. 85-138, zarówno w przypisach, jak i bibliografii.

Błędne cytowanie stron dla publikacji w dziełach zbiorowych, zob. przypisy 13 i 14, niepotrzebny podwójny zapis w przypisie 17. Czasami brak kursywy w tytułach (p. 221; 227; 368; 380).

Autor zasadniczo poprawnie stosuje zapis skrócony dla wcześniej cytowanych pozycji, choć i tutaj zdarza się brak konsekwencji: skrócony zapis powinien kończyć się na tytule, a nie obejmować serię wydawniczą, czasami pojawia się „dz. cyt.” (przypis 194 i 207), niekiedy dla pozycji cytowanych wcześniej i zapisywanych w skróconym zapisie nagle pojawia się pełen zapis, np. przypis 193.

W bibliografii brak stron przy artykule: Stanley D. M., *Lo! I Make All Things New* (cf. *Ap 21,5*), *Way* 9 (1969). Czy artykuł Prigent P., *Apocalypse et Liturgie*. *Scottish Journal of Theology* 18 (1965), s. 379-380 znajduje się tylko na dwóch stronach?

W kilku miejscach, zwłaszcza w przypisach, brak czcionki greckiej (np. 111; 134; 164).

Brakuje także konsekwencji w zapisie cytacji, także biblijnych: cudzysłów czy kursywa?

Rozprawa została napisana poprawnym językiem, komunikatywnym i zrozumiałym, także dla czytelnika, który nie jest biblistą czy teologiem, co jest istotne w przypadku publikacji. Styl pracy jest zasadniczo poprawny, co jest pozytywne, biorąc pod uwagę, że Autor jest obcokrajowcem. Należałoby jednak zwrócić uwagę na konsekwencję niektórych zapisów: starsi czy Starsi, Zasiadający na tronie czy *Zasiadający na tronie*; Istoty żyjące czy istoty żyjące oraz pewne sformułowania, np. „obiektem naszych poszukiwań” (s. 134).

Szata graficzna jest raczej staranna i nie budzi zastrzeżeń.

4) Proponowane zagadnienia do dyskusji

Pierwsze zagadnienie:

We wstępie do pracy Autor słusznie zauważa, że Apokalipsę cechuje wszechobecny symbolizm, który w procesie interpretacji tekstu domaga się dekodyfikacji. Proszę zatem wskazać i krótko omówić, podając konkretne przykłady, rodzaje symbolizmu występujące w doksologiach.

Drugie zagadnienie:

Proszę scharakteryzować tożsamość wyznawców Jezusa w świetle występujących w analizowanych doksologiach określić chrześcijan.

5) Konkluzja z wnioskiem do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Pomimo uwag krytycznych recenzowana rozprawa doktorska zasługuje na pozytywną ocenę, zarówno za wybór tematu, jak i za przyjęty sposób badania zagadnienia oraz realizację. Prowadzone analizy egzegetyczne i teologiczne, odsyłacze do literatury fachowej oraz formułowanie komplementarnych wniosków egzegetycznych i teologicznych prowadzą do przekonania, że Doktorant w stopniu zadawalającym opanował warsztat biblisty. Jestem zatem przekonany, że przedstawiona rozprawa, zarówno pod względem merytorycznym jak i też formalnym, spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim przez obowiązującą ustawę o stopniach naukowych i dlatego wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o podjęcie dalszych etapów przewodu doktorskiego ks. mgra lic. Romana Kurakh.

Poznań, dnia 30 sierpnia 2023 r.